

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми), канд. іст. наук;
Король С. М. (Суми), канд. політ. наук;
Куліш А. М. (Суми), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми), канд. іст. наук;
Піскун В. М. (Київ), д-р іст. наук;
Рамач Я. (Нові Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Семенов В. М. (Суми), канд. наук з держ. упр.;
Теліженко Л. В. (Суми), д-р філософ. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
юридичного факультету Сумського державного університету
(протокол № 8 від 02.04.2015 р.)

**Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія,
проблеми, перспективи** : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2 част.
(Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов,
С. М. Король та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2015. – Ч. 1. – 116 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів,
студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках
III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні
процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи»
(Посвідчення УкрІНТЕІ № 758 від 12 грудня 2014 р.), присвяченої
актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ ТА ОСОБИ МОНАРХА В ЛИТОВСЬКО-РУСЬКОМУ ПРАВІ XIV – ПОЧАТКУ XVIст.

Поняття про злочини проти особи монарха та держави литовсько-руське право успадкувало від руського права XIII-XIV ст. Руська Правда не виділяла такого виду злочинів, хоча і встановлювала посилені санкції за посягання на життя і здоров'я населення княжих вотчин, що відправляли управлінські та господарські функції, та на княже майно, але це не свідчило про особливий правовий статус князя як суверена. Держава у законодавстві Київської Русі також не розглядалася як об'єкт злочину, що було зумовлене відсутністю абстрактного поняття про державу і державну владу. Лише із переходом до удільного устрою та зростанням вотчинної влади князя над землею формувалося осмислення права князя на застосування примусу по відношенню до підданих у випадку їхніх дій, спрямованих на порушення встановлених князем порядків. У цьому відношенні показовою є грамота Мстислава Даниловича від 1289 р., якою він встановив додаткові податі для мешканців Берестя «за их коромолу» [1, с. 437].

Успадкувавши від руського права XIII – першої половини XIV ст. поняття про право монарха на застосування легального примусу, литовсько-руське усне право другої половини XIV – XV ст. визнавало таке право господаря, хоча законодавчого закріплення відповідних норм не відбулося.

Розвиток поняття про державні злочини наприкінці XIV – на початку XVI ст. зумовлений змінами, які відбулися у політичному, соціальному та державному житті Великого князівства Литовського. Серед цих змін насамперед слід відмітити появу практики перебігання представників верхівки – «князів та панів» – за кордон, яка стала достатньо нерідким явищем у Литовсько-Руській державі. Особливо це спостерігалося з кінця XIV – початку XV ст., коли, з одного боку, загострилося протистояння з Московським князівством у справі збирання руських земель, а з іншого – посилилася боротьба феодалних угруповань за владу у Великому князівстві Литовському; у цій боротьбі з 30-х рр. активно використовувався релігійний чинник. Так, у 1388 р. до Москви виїхав Дмитро Ольгердович, який вважав свої права на литовсько-руський престол більш легітимними, ніж права Ягайла. Факт виїзду Дмитра Ольгердовича не був чимось екстраординарним. Протягом XIV-XVI ст., за висловом О.Русіної, Московське князівство активно «вбирало» в себе «відходи» внутрішньополітичної боротьби у сусідній Литовській державі та

перебіжчики, як правило, не вкорінювалися на території Московщини. Так, у 1406 р. на службу до великого князя московського перейшов син київського князя Івана Ольгимонтовича Гольшанського Олександр Нелюб із своїм численним почтом. Прийнятий при дворі Василя I, він отримав від нього Переяславль [2, с. 6].

У 1481 р. після невдалої змови проти великого литовського князя Казимира Ягайловича до Московської держави втік князь Федір Бельський, а князі Іван Гольшанський та Михайло Олелькович були страчені. У 1508 р. відбувся виступ феодалного угруповання під проводом князя Михайла Глинського; виступ закінчився втечею князів до Москви. Зауважимо, що втечі представників феодалної знаті Литовської і Московської Русі, спричинені здебільшого їх конфліктами з монархами, відбувалися в обох напрямках. Тож законодавство обох держав закріпило правові норми, спрямовані на боротьбу з подібними втечами.

Такі випадки зумовили законодавчу протидію втечам за кордон. Перші превентивні заходи проти втечі було вжито у XV ст. Привілеї Казимира Ягайловича 1447 р. встановив вільний дозвіл для магнатів і шляхти виїжджати за кордон, але заборонив виїзд у держави, політика яких була ворожою у ставленні до Великого князівства Литовського: *«Також дозволяем, абы княжата, рытеры, шляхтичи, бояре, добровольно имели бы мощь выехати з наших земель князьства великого, для лепшого шчастья набытия, а любо учинков рытерских, до каждых земель, сторон, только выменяючи стороны неприятельское...»* [3, с. 44]. Ця норма практично без змін була внесена до привілею великого князя Олександра 1492 р. [4, с. 223]. Київський привілеї 1507 р. підтвердив цю норму: *«И которые княжата и панята хотят ехать до чужих земель, ... тогда может [ехать] з докладомъ, ажъ земское служьбы не будетъ; а безъ нихъ именей ихъ не рушити, толко въ неприятельскую землю не ехать противъ насъ и наше земли»* [5, с. 57]. За припущенням М.Максимейка, внаслідок заколоту Михайла Глинського у 1509 р. було видано *«Уставу, до двох років ухвалено, на тих, хто б зраду під господарем вчинив»* [6, с. 84]. Устава впроваджувала норму, за якою доля спадщини зрадника, яку мали отримати його діти, визначалася великим князем: він міг дозволити спадкувати маєток, а міг конфіскувати його в казну. В політичній практиці Великого князівства Литовського вже існувала норма, за якою нащадки втікача за кордон позбавлялися права на спадкування його вотчини. Казимир Ягайлович у 1456 р. відмовив Семєну і Михайлу Олельковичам у спадкуванні Києва – вотчини їх батька київського удільного князя Володимирівича. Великий князь заявив, що дід їхній, Володимир Ольгердович, *«бігав на Москву і тим пробігав вотчину свою Київ»* [7, с. 78].

Законодавча заборона втечі до неприязельської держави у XV – на початку XVI ст. була новелою для права Великого князівства Литовського. Ця норма, очевидно, була реципована з польського законодавства: ще у XIV ст. у Віслицькому та Петроковському Статутах встановлювалися заборони на виїзд до ворожих країн; у випадку спричинення небезпеки вітчизні або співвітчизникам злочинцю загрозували санкції у вигляді конфіскації маєтків [8, с. 143].

Таким чином, внесення у нормативно-правові акти XV – початку XVI ст. охоронних норм, спрямованих на боротьбу з втечами представників знаті за кордон, було закономірним явищем, поява якого пов'язана з розвитком відповідних суспільних відносин.

Ще одним видом державних злочинів у литовсько-руському праві XV ст. був замах на життя або здоров'я та тілесну недоторканність монарха. Цей злочин вже кваліфікувався як державна зрада, а злочинець називався зрадником. У Київському привілеї 1507 р. вказувалося, що зрадниками є ті, «*кто имеет на насъ лихо мыслити або на землю нашу*». Санкція цієї норми приписувала зрадника «*казнити шею и именьемъ*» [5, с. 57].

Політична практика XV – початку XVI ст. знала випадки замаху на життя та владу монархів. У 1432 р. був вчинений заколот проти великого литовського князя Свидригайла з метою його дестронізації. Цей заколот ледве не закінчився вбивством монарха і призвів до заміни його на престолі іншим великим князем – Сигізмундом Кейстутовичем. У 1440 р. внаслідок змови князів Івана та Олександра Чорторійських та Яна Довгїрда Сигізмунд Кейстутович був вбитий. Неодноразово вчинялися змови (хоча і невдалі) проти життя Казимира Ягайловича. Тож правове закріплення у писаному праві змови як злочинного діяння мало причини у тогочасній правовій реальності.

Слід звернути увагу на те, що злочини проти особи великого князя та проти держави у XV – на початку XVI ст. розглядаються як одне ціле.

Однак до появи Статутів Великого князівства Литовського у литовсько-руському праві злочини проти монарха та проти держави не виділяються в окрему категорію протиправних діянь. У привілеях згадуються всього два різновиди цих злочинів.

1. Пресняков А.Е. Княжое право в Древней Руси. Лекции по русской истории. Киевская Русь / А.Е.Пресняков. – М.: Наука, 1993. – 635 с.

2. Русіна О.В. Проблеми політичної лояльності населення Великого князівства Литовського в XIV-XVI ст. / О.В.Русіна // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 3-16.

3. Вішнеўскі А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: У дакументах і матэрыялах (са старажытных часоў да нашых дзён) / А.Ф.Вішнеўскі, А.Я.Юхо. – Мн., 1998. – 337 с.

4. Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах (IX-XVIII ст.) / Склад.: В.К.Шчарбакоў, К.І.Кернажыцкі, Д.І.Даўгяла. Т.1. – Менск: Выдавецтва АН БССР, 1936. – 195 с.

5. Привилей Киевской земли // Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства / М. Ясинский. – К.: Печатня С.Мамонова, 1894. – 207 с.

6. *Максимейко Н.А.* Источники уголовных законов Литовского Статута / Н.А.Максимейко. – К.: Университетская типография, 1894. – 184 с.

7. *Клепатский П.Г.* Очерки по истории Киевской земли. Литовский период / П.Клепатский. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2007. – 480 с.

8. *Бойко І.Й.* Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського королівства (1387-1569) / І.Й.Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 244 с.

ЦЕНКО М.Б.

ВИТОКИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ І СУДОВОГО ЕТИКЕТУ

Однією з актуальних проблем сучасної правової системи в Україні є стан судової влади. Незадовільна дієвість і низький авторитет правосуддя стали об'єктом активного обговорення в широких колах громадськості та низки реформаторських кроків держави в цій системі. У законопроекті *«Про забезпечення права на справедливий суд»* говориться, що судова реформа *«повинна забезпечити ефективний захист прав і свобод громадян, інтересів юридичних осіб у судовому порядку, практичну реалізацію права на справедливий суд»*. Закон набрав чинності 29 березня 2015 р.

Судовою реформою передбачається декілька напрямків діяльності: зміна законодавства про статус суддів, внесення змін до процесуального законодавства, реформування судоустрою. Стратегічним напрямком змін, що плануються, є орієнтація на європейські стандарти. Проте ми схилиємося до думки, що слід враховувати й національні надбання та особливості розвитку правової системи, викоринуючи недоліки, зважати на власний менталітет і на історичний досвід.

Важливою складовою судової системи є судочинство, яке виразно демонструє рівень панування права в державі. Судочинство в процесі відправлення правосуддя спирається на два основних компонента: законодавча база і процесуальна форма. Розгляд справи у суді набуває чинності, якщо були дотримані усі процесуальні процедури та етикетні форми, адже запроваджена послідовність дій і форма їх виконання виступають такою умовою, за якої можливе повне за забезпеченістю результату судового розгляду здійснення прав громадян.

У межах судового розгляду роль правил і норм, що утворюють порядок судового процесу має визначатися як формоутворююча засада реалізації свобод і прав громадян на відстоювання своїх